

TEMA I SITUACIJA U NASTAVI JEZIKA

Desinicija situacije

U nastavi stranih jezika nastojimo razvijati govorne sposobnosti učenika na stranom jeziku, tj. nastojimo da ih osposobimo da svoje misli i osjećaje izražavaju govornim sredstvima stranog jezika. Misli i osjećaji nastaju na osnovi unutrašnjih poticaja u samoj osobi ili na osnovi poticaja sredine u kojoj se osoba kreće. Kažemo da osoba dolazi u situacije u kojima zauzima različit odnos prema prirodnim i društvenim pojavama (kiši, hladnoći, potrebi za jelom, gužvi u autobusu i sl.), u situacije koje je stimuliraju na aktivnost, na aktivno učešće u događajima, na zauzimanje stava prema aktivnosti drugih u različitim događajima, na razmišljanje o pojedinim događajima, na iskazivanje svojih misli o tim događajima itd. Svako iskazivanje misli potaknuto je nekom situacijom u kojoj se osoba našla, nalazi se ili misli da će se naći.

U vezi s različitim situacijama vezana je i govorna aktivnost učenika. Zbog toga, ako želimo potaknuti učenika na govor, stavljamo ga u različite situacije koje kod njega pobuđuju govornu aktivnost. Kažemo da se jezik najlakše i najsolidnije usvaja u različitim govornim situacijama. Zašto? Zato jer je to prirodan put usvajanja jezika, jer dijete tako usvaja materinji jezik, jer čovjek u tuđoj jezičnoj sredini tako usvaja strani jezik. Ako iz jedne prirodne govorne situacije, npr. »upoznavanje«, »predaja pisma na pošti«, »kupovanje ribe u ribarnici« itd. izdvojimo i sistematiziramo leksiku koja se u tim situacijama upotrebljava, dobit ćemo popis, registar leksike (toliko imenica, toliko glagola, pridjeva itd.); ako izdvojimo gramatičke strukture, dobit ćemo popis gramatičkih kategorija (toliko takvih i takvih rečenica, toliko puta posvojni genitiv, socijativni instrumental itd.). Prezentiranjem učenicima i jednog i drugog popisa nećemo ih naučiti govornom ponašanju u različitim životnim situacijama jer govorne situacije sadrže mnogo više od ta dva popisa, one su zbir čitavog niza jezičnih i vanjezičnih elemenata koji utječu na organizaciju jezičnog materijala, olakšavaju usvajanje jezičnog materijala, omogućuju da se usvajanje jezičnog materijala odvija u normalnim životnim uvjetima. Analizirati sve te elemente u nastavi stranog jezika nije potrebno. Dovoljno je dati vjernu reprodukciju prirodnih govornih situacija prilagođenih uvjetima škole, te na taj način iskoristiti sve one prirodne pozitivne elemente koje takve situacije pružaju u usvajanju stranog jezika.

O mjestu i značenju govorne situacije u nastavi stranih jezika pisalo se u stranoj štampi više nego kod nas. U članku »Strukturalno govorne situacije u nastavi stranog jezika«¹ I. Škarić definira govornu situaciju kao minimalnu govornu jedinicu uspoređujući je istodobno s minimalnom jezičnom strukturom.

»Najmanja jedinica u govoru nije ni fonem, ni morfem, ni rečenica, već minimalna govorna situacija koja uključuje jednu rečenicu, sugovornike, kontekst, a taj je psihološki, lingvistički i stvarni, te čitavo ustrojstvo potrebno za komunikaciju koje se sastoji od izvora informacije, njenog cilja, kanala, odašiljača i primača, te koda po kojem se poruka oblikuje u signal. Čitav ovaj sklop strukturiran u jednu cjelinu zovemo govornom situacijom, koja je kvalitetno različita od minimalne jezične strukture, jezičnog patterna koji ima za kontekst samo jezik-strukturu i odnosi se samo prema jeziku, a ne i prema vanjezičnim faktorima.«

Slično gledanje na govornu situaciju ima i ruski lingvist E. M. Rozenbaum. »Smatramo da se govorna situacija sastoji od niza realnih ili zamišljenih odnosa, veza i zavisnosti koje su izvor govorne aktivnosti i osiguravaju sadržajnu stranu (predmet) govora.«²

Nešto drukčije gleda na govornu situaciju A. A. Leontjev, jedan od glavnih predstavnika ruske psiholingvistike, koji u nizu članaka povezuje govornu situaciju uz nastavni proces.

»Pojam govorne situacije povezan je s tri strane nastavnog procesa. To je, prvo, poznata »jedinica sastavljanja« udžbenika, oko koje se obično formira sat. Drugo, to je, svojevrsna poluga nastavnog procesa, način prezentiranja učenicima jezičnog materijala na satu. I, treće, to je način organizacije vježbi, usmjerenih na učvršćivanje usvojenog znanja.«³

Smatramo da je govorna situacija bliže prvim dvjema definicijama, da je to isječak života, objektivne stvarnosti, ali, kao što E. I. Passov kaže, i odnos subjekta prema toj objektivnoj stvarnosti.

»Govorna situacija je takav dinamični sistem uzajamnih odnosa među učesnicima u govoru koja, bazirajući se na odrazu objekata i događaja vanjske stvarnosti, izaziva aktivnost u rješavanju govorno-misaonih zadataka i potiče tu aktivnost.«⁴

Prema Passovu 1. situacija nije samo »skup«, »slijed«, »polje«, već »sistem« uzajamnih odnosa; 2. to je uzajamni odnos najmanje dvaju sugovornika; 3. uzajamni odnos koji nastaje pri rješavanju određenog zadatka; 4. kroz izvjesnu aktivnost.

Passov je dobro zapazio da se u životnim situacijama uvijek reflektira odnos osobe prema objektivnoj stvarnosti, da situacije i jesu različiti odnosi pojednaca i stvarnosti, ali smatramo da nije potreban konflikt dvaju osoba da bi nastala situacija. U situaciji uvijek dolazi do konflikta (pojave novih elemenata) između pojedinca i sredine, pojedinca i drugog (drugih) osoba, vanjskog i unutrašnjeg odraza sredine na pojedinca itd., te bismo prema tome situaciju definirali na slijedeći način: **Situacija je vremenski i prostorno ograničen dio stvarnosti, odražen na neki način u čovjekovoj svijesti, tako da ga potiče na izražavanje misli i osjećaja.**

Ne mora svaka situacija ujedno biti i govorna situacija. Čovjek se može konfrontirati sa stvarnošću na različite načine, a da pritom ne dolazi do izražaja njegova govorna aktivnost. One situacije u kojima čovjek svoje misli i osjećaje izražava govornim sredstvima, svoju aktivnost i reakciju na objektivnu stvarnost popraćuje govorom, zovu se govorne situacije. Upravo te situacije igraju važnu ulogu u nastavi stranih jezika.

Situacija i tema

U praksi nerijetko dolazi do nesporazuma kad se uspoređuju ta dva pojma. Neki smatraju da se u nastavi termin »tema« u posljednje vrijeme zamjenjuje terminom »situacija«, dok drugi misle da je tema viši (rodni) pojam u odnosu prema situaciji, koja se prema temi odnosi kao niži (vrsni) pojam, tj. da se tema dijeli na podteme ili situacije, dok neki opet smatraju da su to različiti pojmovi i da se ne mogu uspoređivati.

Ako polazimo od gornje definicije, svakako ćemo se složiti s mišljenjem da su tema i situacija različiti pojmovi s različitim značenjem i da ih ne smijemo uspoređivati kao više i niže pojmove.

U svom rječniku Klaić kaže da je tema »glavna misao rasprave ili govora, predmet neke rasprave ili umjetničke obrade (grč. *théma* — stavak, tvrdnja)«, dok se situacija tumači kao »položaj, prilika, stjecaj okolnosti, stanje, smještaj (lat. *situs* — položaj, mjesto)«. Uz svaki od ta dva pojma vezana je i karakteristična frazeologija. Tako kažemo: aktualna, suvremena, otrcana, zahvalna, nezahvalna, omiljena, književna itd. tema, tema školske zadaće, tema od općeg interesa, proraditi, razviti, promijeniti temu, udaljiti se od teme, prelaziti s jedne teme na drugu itd. Situacija pak može biti politička, privredna, pogodna, opasna, teška, bezizlazna, kaže se: osvijetliti situaciju, u konkretnoj situaciji, ti si me doveo u ovu situaciju, stavi se u moju situaciju i sl.

Temu u školskoj praksi možemo definirati kao »kratku sažetu oznaku, naziv nekog područja, slijeda događaja«. Područja iz kojih se uzimaju različite teme zovu se tematska područja. U nastavi stranih jezika teme se uzimaju iz slijedećih tematskih područja:

svakodnevni život	znanost
literatura	javni politički i privredni život
kultura i umjetnost	struka ili specijalnost itd.

Svako tematsko područje prema dosadašnjem nastavnom programu uključuje u sebe niz širih i užih tema. Tako tematsko područje »svakodnevni život« obuhvaća slijedeće šire teme: čovjek, kuća i porodica, škola, socijalni kontakt, sklapanje poznanstva, priroda, odjeća, prometna sredstva, putovanja i izleti, praznici, pošta, biblioteka, novine, radio i televizija, kino i kazalište, muzeji i izložbe, ostale kulturne ustanove, medicinska pomoć, čuvanje zdravlja, radno mjesto, društvena zaduženja, sport, rekreacija, hobi, godišnja doba, meteorološke promjene itd. Svaku širu temu možemo podijeliti na uže teme: nogomet, nogometna utakmica Dinamo—Hajduk, odbojka, u našoj gimnastičkoj dvorani, utakmica između našeg razreda i 7b, na klizalištu, najbrži plivač u našem razredu itd. ili šira tema »medicinska pomoć« na uže: kod zubara, pružanje prve pomoći, Joža ima temperaturu, zašto Ivicu poslije rođendana boli želudac? — itd.

Obradujući pojedine teme, moramo imati na umu specifične momente po kojima se pojedine teme, naročito teme iz svakodnevnog života, razlikuju u raznim zemljama i vremenskim razdobljima.

Sva tematska područja jednim svojim dijelom zadiru u tematiku iz svakodnevnog života jer se ovdje u raznim okvirnim temama daju elementarni pojmovi, opća i osnovna znanja iz pojedinih područja, literature, znanosti, uže struke itd. S druge strane, pojedina se područja detaljno i svestrano obrađuju u različitim tečajevima, stručnim školama i centrima.

U nastavi jezika ne polazimo od obrade pojedinih situacija, već od obrade pojedinih tema. Teme se obrađuju u različitim situacijama. Jedna tema može biti obrađena kroz jednu, dvije ili nekoliko situacija. Tema »Razgovor pred kasom« sastoji se od jedne situacije: »dva ili više učenika razgovaraju pred kasom o kupovanju karata«. Tema »Posjet baki« (baka živi odvojeno) može se obraditi kroz jednu situaciju, »unuk i unuka posjećuju baku«, ili kroz nekoliko situacija: »spremanje kod kuće«, »kupovanje vozne karte«, »razgovor u vlaku«, »doček na stanici«, »kod bake«. Isto se tako tema »Utakmica između našeg razreda i 7b« može obraditi u slijedećim situacijama: »Dražen i Igor, među navijačima, razgovaraju koja je momčad bolja«, »Prvi gol za 7b«, »navijači nisu razočarani«, »naša je momčad zabila zaredom tri gola«, »Dražen i Igor čestitaju igračima poslije utakmice«, »što misli nastavnik o utakmici« itd.

Postoje situacije koje su tematski ograničene, kao i situacije u kojima razgovor može prelaziti s jedne teme na drugu. Na početnom stupnju nastave određenu tematiku većemo uz tematski ograničene situacije u kojima se ne razgovara o različitim temama, već samo o temi tipičnoj za tu situaciju. Tako će se kod liječnika razgovarati o bolesti, u dućanu o kupnji, u restoranu o jelu itd. Kasnije će se, na naprednijem stupnju, dopustiti učenicima da i u takvim situacijama govore o raznim temama. Dok je učenik leksički skuđen, on se mora držati određene tematike da bi se mogao koliko-toliko slobodno izražavati, ali čim nešto bolje upozna jezik i ovlada većim brojem leksičkih jedinica i jezičnih struktura, on se može slobodnije izražavati koristeći se različitim leksikom. Kažemo: on se već može (umije) snalaziti u različitim situacijama, on već može (zna) razgovarati o različitim temama. Na naprednom stupnju govorna se praksa provodi u različitim tematski slobodnim situacijama: »pred školom«, »poslije večere«, »u autobusu« itd., u kojima razgovor može prelaziti s jedne teme na drugu, već prema znanju i sposobnostima učenika.

Ne moraju sve situacije prilikom njihove obrade u razredu biti tematski obuhvaćene nekim užim ili širim temama, svrstane u neki tematski okvir. Nije neophodno da se situacija »učenik pomaže starici prijeći ulicu« svrsta u temu »Ponašanje« iako ona tamo spada. Bolje da to i ostane tema ili naslov situacije »Učenik pomaže starici prijeći ulicu«. U svakodnevnom životu susrećemo bezbroj situacija koje automatski ne raspoređujemo u različite okvirne teme, pa to nije potrebno ni u školi učiniti. Tematski izolirane situacije: jedna situacija — jedna tema vrlo su pogodna za razvoj govornih navika pa je zato najbolje svakoj takvoj temi dati izdvojen naslov: »Kupovanje vozne karte«, »Doček na stanici«, »Prvi gol za 7b«, »Dražen i Igor čestitaju igračima poslije utakmice« itd. A nastavnik će već sam, u svojim pripremama za sat, mikroprogramima i makroprogramima naći mjesta i načina da tako izdvojene situacije i tematski uokviri. Isto tako nije potrebno čak ni na početnom stupnju sav novi leksički materijal uzimati isključivo u različitim situacijama, već nastavnik sam prosuđuje i odabire najbolje metode i forme rada koje su u određenom slučaju optimalne pri usvajanju jezičnog i enciklopedijskog gradiva.

Prirodna i nastavna situacija

U običnu životu čovjek se svakodnevno nalazi u bezbroj različitih realnih situacija u kojima dolazi u kontakt s ostalim ljudima. U čitavom nizu situacija on osjeća potrebu da nešto pita, sazna, saopći, nekoga uputi, obavijesti itd. U školi je nemoguće reproducirati sve one faktore koji čine neku situaciju realnom, iako je nesporno da su realne situacije najpogodnije za usvajanje stranog jezika. Zato u nastavi jezika situacije dijelimo na prirodne (realne, životne) i nastavne (nastavno-govorne, školske, zamišljene, umjetne). U nastavnoj praksi biraju se najtipičnije životne situacije koje odražavaju različite oblike ponašanja u svakodnevnom životu i prilagođuju ih radu u razredu. Neki smatraju da je uspjeh u nastavi postignut kad nastavna situacija maksimalno oponaša prirodnu situaciju, ali to nije točno. Nastava u razredu ima svoje granice, svoja pravila, svoje okvire, koje, koliko god mi to željeli, nikad ne možemo poistovjetiti s prirodnim slijedom događaja u svakodnevnom životu. Stoga u razredu ne treba pretjeravati i zalaziti u krajnosti da bi situacija »ispala što prirodnija«. Treba se zadovoljiti pojednostavnjenim životnim situacijama u kojima

mašta i snalažljivost učenika igraju veliku ulogu u dočaravanju realnosti i odbaciti sve ono što je među četiri školska zida neprihvatljivo, kao npr. pretjerano donošenje različitih predmeta, stvaranje prirodne buke (suma), iskrivljavanje jezika u tempu i pravilnosti, kako bi se što više dočarala prava prirodna situacija.

Istina, postoji niz prirodnih situacija koje nastaju u razredu, ali njihov je broj ograničen: »nema krede«, »ploča je prljava«, »galama u razredu«, »gost u razredu«, »redari provjeravaju domaće zadaće«, »Renata je bolesna«, »treba provjetriti razred«, »u razredu je hladno«, »vani kiši« itd.

Prirodna situacija sama po sebi motivira govorni proces. U normalnim životnim uvjetima obično postoji neki razlog, slijed koji nas je doveo u situaciju da o nečemu govorimo želeći da postignemo neki cilj. Nastavna situacija, stvorena u razredu, sama po sebi ne motivira govorni proces. Zato nastavnik stvara takve situacije koje motiviraju govorni proces, on potiče učenike na govorni akt, traži da iskazuju svoje mišljenje, zadovoljstvo, nezadovoljstvo u vezi s čim, slaganje, neslaganje s čim, molbu, pristanak, zapovijed, zahvalu, ispriku, da pozdravljaju pri susretu, otpozdravljaju itd.:

- Pred blagajnom. Blagajna je još zatvorena, red dugačak. Ti i tvoj prijatelj ste nestrpljivi.
- Večeras je zanimljiv televizijski program. Dogovori se za kino za neki drugi dan.
- Pred slastičarnicom. Cijelo si jutro u gradu. Pozovi prijatelja na kolače.
- U slastičarnici. Kolači su se dopali i tebi i tvom prijatelju.
- Jedan je učenik iz tvog razreda pomogao starici preći preko ulice. Pokušaj po opisu koji će ti dati jedan učenik iz tvog razreda (visina, odjeća, boja kose itd.) pogoditi tko je to bio.

U svakoj školskoj situaciji treba da je jasno istaknut osnovni poticaj za razgovor: »Motiv« koji učenika motivira, pobuđuje da govori i »cilj« koji svojim iskazom učenik želi postići. E. I. Mateckaja kaže:

»Nastavno-govornu situaciju mi tretiramo kao model takvih životnih situacija u kojima učenici određenog uzrasta mnogo i rado govore. Izlazeći iz takvog shvaćanja nastavno-govorne situacije, smatramo da je prvi zadatak na putu stvaranja nastavno-govornih situacija određivanje za svaku uzrasnu grupu onih životnih situacija koje maksimalno potiču učenike na govor.«⁵

Situacija i jezično gradivo

Planirajući obradu jezičnog gradiva u različitim nastavnim situacijama, nastavnik planira koji komunikacijski, enciklopedijski i jezični cilj treba da ostvari pri obradi raznih situacija. Komunikacijski cilj obično se odnosi na usvajanje, razvijanje i učvršćivanje govornih navika (čitanja, pisanja, slušanja, usmenog izražavanja), enciklopedijski cilj na upoznavanje s novim događajima, činjenicama, životnim istinama u vezi s različitim temama, a jezični na sistematsko usvajanje jezičnog materijala (fonetskog, leksičkog, gramatičkog, ortografskog, stilističkog itd.).

Jezični materijal nije vezan uz određene situacije, već se u različitim situacijama može usvajati jezični materijal. Ipak ne bez reda, jer postoje određena pravila kojih se nastavnik pridržava. Tako se nova leksika usvaja temat-

ski; osnovni je poticaj ne učenje određenog broja leksičkih jedinica, već mogućnost sporazumijevanja u novoj situaciji. Broj novih leksičkih jedinica uvijek je primjeran predznanju i sposobnostima učenika.

Novi gramatički materijal prilagođuje se karakteru same situacije. U dinamičkim situacijama (igra, nogomet, izlet) dolaze češće kratke, nepotpune rečenice, sveze kao funkcionalne jedinice, priloške oznake, imperativ, prezent itd., u statičnim situacijama (opis stvari, događaja, osoba, konferencija) potpunije rečenice, veći broj pridjeva, perfekt, skupine istovrsnih riječi i sveza i tome slično. Već sami sastavljači udžbenika paze da se gramatičke kategorije usvajaju po nekom redoslijedu, da se jezično gradivo stalno sistemizira, da se učenicima stalno daje u određenim porcijama jezični sustav koji će im pomoći u daljnjem usvajanju jezika i na leksičkom, i na gramatičkom, i na govornom planu, a nastavnici vode brigu da se uz svaku temu, u svakoj situaciji, provedi dovoljan broj upravo takvih vježbi koje će pomoći da se sve strane jezičnog sustava jednako dobro usvoje.

U svakoj situaciji nastavnik pažljivo raspoređuje i uvježbava leksički materijal od kojeg u konkretnoj situaciji zavisi i govorna aktivnosti učenika. Leksički se materijal sastoji od tipičnih pitanja i funkcionalnih jedinica — riječi, sveza, rečenica situativno nevezanih, i situativnih izraza — riječi, sveza i rečenica karakterističnih za neku situaciju. Najveći broj funkcionalnih jedinica zajednički je za sve situacije, nije tematski situativno ograničen i može se upotrijebiti u različitim situacijama. Manji broj funkcionalnih jedinica karakterističan je za određene teme i situacije: Tko je odsutan? Na mjesto! (u razredu), Sredina naprijed! Molim prijelaz (u tramvaju), Vrući, pečeni (kesteni), Četvrti? (u liftu) itd. Takve funkcionalne jedinice zovemo situativnim izrazima. Situativni se izrazi obično upotrebljavaju u tipičnim situacijama ili kao stilsko sredstvo.

Pristup

Pojedine teme, kao što smo rekli, obrađuju se kroz različite situacije; ove su tematski povezane, a upotrebljavaju se u svim etapama nastavnog procesa — i za upoznavanje s novim jezičnim materijalom, i za razvijanje i učvršćivanje govornih navika.

Baza za nastavnu situaciju može biti događaj, komentar događaja, priča, dramatisacija priče, pjesmica, odlomak iz pjesmice ili priče, izjava, pismo, molba, referat, plan itd. Pojedine situacije, izdvojene iz teme, nastavnik često upotrebljava za ponavljanje, za razvijanje i učvršćivanje govornih navika. Tako se govorna vježba na početku sata, kojom nastavnik obično započinje sat, sastoji od jedne situacije, uzete iz svakodnevnog života učenika ili iz teme obrađivane na prethodnim satovima ili prošlih godina koja ne traje više od dvije do četiri minute, ali koja je vrlo praktična da se ponovi najfrekventniji govorni materijal, bazična leksika i gramatičke strukture, koje učenici na početnom stupnju dobro uvježbavaju, no kasnije ih, udubljujući se u jezik i usvajanje težih struktura, pomalo zaboravljaju i zapinju kad se od njih traži da razgovaraju o najobičnijim svakodnevnim temama.

Pojedine situacije, obično dijaloške, kroz koje se ponavljaju obrađene teme, upotrebljavaju se i na drugim dijelovima sata. U takvim slučajevima nastavnik obično pazi da u situacije uvijek unese element novoga, bilo dijelom

nove leksike ili koristeći se novim oblicima rada, mijenjajući uloge učenika u situaciji (ukoliko je prije aktivno sudjelovao u situaciji, učenik sada komentira njezin razvoj), tražeći od učenika da se ponaša onako kako se od njega očekuje u konkretnoj situaciji ili sugerirajući učeniku neočekivano ponašanje, a njegovu sugovorniku očekivanu ili neočekivanu reakciju na određeno ponašanje, negativan ili dvojben stav u situacijama u kojima je prije zauzimao pozitivan stav, mijenjajući statične, opisne situacije u sižetne, problematske, informativne itd., osvježavajući situacije različitim zornim sredstvima, zvučnim i vizuelnim nastavnim pomagalicama itd.

Obradu takvih situacija nastavnik može i posebno planirati:

Naslov situacije:	Jezično gradivo: .....
Tema:	Oblic: rada: .....
Govorne navike:	Tok provedbe: .....

PRIMJEDBE

1. I. Škarić: Strukturalno govorne situacije u nastavi stranog jezika, »Aktivne metode i moderna pomagala u nastavi stranih jezika«, Zagreb, 1971, str. 77.
2. E. M. Розенбаум, Иностранные языки в школе 1976/5, стр. 60.
3. А. А. Леонтьев: Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному, Москва, 1970, стр. 32.
4. Е. И. Пассов: Ситуация, тема, социальный контакт, Иностранные языки языкам, Иностранные языки в школе 1974/6, стр. 48.
5. Е. И. Матецкая: Учебно-речевые ситуации в обучении иностранным в школе, 1975/Ј, стр. 56.